

Вітання й побажання в українській та чеській мовах

Л. І. ДАНИЛЕНКО*

Кафедра слов'янської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська 64, UA-01601 Київ

Received: 4 March 2020 • Accepted: 23 May 2020

Published online: 21 July 2021

© 2021 Akadémiai Kiadó, Budapest

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена етимологічному, семантичному і функціональному аналізу когнітивної сфери вітання й побажання на матеріалі лексичних і фразеологічних засобів української та чеської мов з деякими паралелями в інших мовах. З такого погляду чеська та українська лексика і фразеологія ще не були предметом окремої студії. Цей аспект дослідження може бути корисним для вивчення проблем когнітивної семантики і лінгвістичної прагматики.

У компаративному плані вивчаються етимологічні характеристики лексики української та чеської мов. Констатовано, що, незважаючи на спільне праслов'янське походження, іменники укр. *поздоровлення* та чес. *pozdrav* мають різні етимологічні версії. Для чеської мови вихідна мотиваційна модель слова *pozdrav* 'вітання' ґрунтувалася на понятті здоров'я, те саме виявляє українська мова стосовно слова *поздоровлення* на відміну від синоніма *вітання*, етимологічно пов'язаного з *vytaty* 'жити' й *vitati* 'говорити, звертатися до когось'. В обох досліджуваних мовах первинні значення лексем семантичного поля «вітання, поздоровлення» (укр. *vitati*, *поздоровляти*, *віншувати*, *здрастувати*; чес. *pozdravovat*, *gratulovat*, *blahopřát*, *vinšovat*) виявляють ознаки суб'єктивної приязні, прихильності, симпатії до когось та детермінують модель мовної поведінки учасників комунікації.

Побажання здоров'я – основний когнітивний складник вітання й поздоровлення. У статті проаналізовано також фразеологічні формули вітання і побажання: укр. *Будьте здорові!* і чес. *Buďte v pohodě!* На основі набору даних словника-тезауруса чеської мови, лексичної синонімії слова *pohoda* можна зробити висновок про те, що сучасна чеська формула побажання *Buďte v pohodě!* в семантичному відношенні є набагато глибшою, ніж класичне *Buďte zdraví!*, оскільки у свідомості носія чеської мови понятійний простір слова *pohoda* охоплює не лише поняття здоров'я, але й близькі до

* Corresponding author. E-mail: dankoua@ukr.net

нього щастя, радість, любов, комфорт, задоволення, добробут, які виражають цінності, значущі для кожного індивіда.

Характерною особливістю чеської вітальної формули *Budte v pohodě!* є те, що це фразеологічний неологізм, вперше зафіксований чеськими словниками наприкінці ХХ ст. У зіставленні з чеською мовою ми відзначаємо особливість української формули вітання *Многії літа!* Ця формула побажання пройшла багатовіковий процес інтеграції від церковного побуту до сфер суспільного життя. У цілому дослідження показало, що основні мотиваційні моделі для реалізації вітань і побажань лексичними і фразеологічними засобами сформовано мовною системою і дискурсивною практикою, в основі яких лежить мовленнєвий етикет або життєво значима подія, щодо якої адресат реалізує комунікативні інтенції – висловлює увагу, повагу й добросердечне ставлення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

українська мова, чеська мова, фразеологія, етимологія, семантика, вітання, побажання, комунікативні і функціональні характеристики

Сучасна лінгвістична семантика, освоївши знання в межах окресленої «структуралістської» території, у кінці ХХ ст. вийшла за її межі. Відбувся перерозподіл пріоритетів – мову почали вивчати на тлі етнічних, суспільно-історичних, соціальних, географічних та інших чинників, нерозривно з нею пов'язаних, як частину духовного світу людини, її лінгвопрагматичної діяльності. Ця обставина зумовила осмислення проблем, які вочевидь не є винятково новими для лінгвістики, але постали перед мовознавцями в новому ракурсі: пояснити не лише *що сказано?*, але *чому? з якою метою?* Синтез даних системної лінгвістики та її олюдненого буття, зокрема семантичного і комунікативного підходів до мовних явищ, – актуальна проблема та визначальна риса сучасних лінгвістичних досліджень.

Предметне поле семантики в поєднанні з її комунікативно-функціональними характеристиками було об'єктом вивчення у працях М. Ф. Алефіренка, Т. М. Ніколаєвої, Н. Ф. Баландіної, Ф. Бацевича, С. С. Єрмоленка, В. М. Мокієнка, Т. В. Радзівської, О. Селіванової, В. М. Телії та багатьох інших учених. Мета нашої розвідки – представити результати етимологічного, семантичного і функціонального аналізу когнітивної сфери вітання й побажання на матеріалі лексичних і фразеологічних засобів української та чеської мов із залученням даних інших слов'янських мов.

Коріння вітання, ймовірно, слід шукати глибоко в минулому і водночас визнавати, що воно може бути пов'язаним з різними мотивами його використання. Оскільки люди вступали в певні соціальні контакти, то, мабуть, вітання виникло як результат цих контактів, з якоїсь форми «звернення» під час зустрічі або як вияв поваги з якоїсь нагоди. Прощання є другорядним у цьому відношенні: формули прощання зафіксовано в пам'ятках на кілька століть пізніше, ніж вітання (ГРЕВЕНЩИКОВА 2004: 14).

У сучасній українській мові слово *вітання* має два значення: 1. 'загальноприйняте звернення (слово, жест і т. ін.) при зустрічі'; 2. 'усне або письмове поздоровлення чи побажання здоров'я, успіхів і т. ін.' (СУМ 3: 132). Такі самі значення фіксує чеська мова щодо відповідника *pozdrav*: 1. усталений вияв поваги або дружби в суспільних відносинах *zdvořilý, uctivý pozdrav* 'шанобливе звертання'; 2. виявлення побажання з певної нагоди

novoroční pozdrav ‘новорічне вітання’ (SSJČ 2: 843). По суті, вітання має чотири функції, при його здійсненні перші дві функції поєднуються з останніми двома: 1) встановлення контакту (звернення), припинення контакту (прощання); 2) поздоровлення й побажання, виявлення поваги. Саме тому лексичне значення укр. *вітати* та чес. *pozdravovat* містить семантичні компоненти ‘звертатися до кого-небудь під час зустрічі і прощання з привітом, демонструючи доброзичливість’ та ‘висловлювати комусь почуття радості, задоволення з приводу якоїсь події, успіху та ін.’. Така семантична розгалуженість впливає з етимологічних характеристик цих слів.

Абстрактні іменники укр. *вітання*, чес. *pozdrav* – похідні від дієслів *вітати* та *pozdravovat* – є праслов’янськими за походженням, однак розрізняються за етимологічними моделями. На думку авторів «Етимологічного словника української мови», укр. *вітати* надійної етимології не має. У межі, споріднені зі словом *вітати* ‘звертатися з привітом, поздоровленням’, входять слова *вітальня*, *вітальний*, *привітання*, *привітальний*. Утворення цих слів – результат видозміни давнішої форми *вітати*, яка в старослов’янській мові мала значення ‘жити’ (звідси в цьому переліку слово *вітальня*). За іншою версією, *вітати* походить від *вітати*₂ під впливом спорідненої форми *-vit-*, зокрема форм *привіт*, *привітний*, і це їх зближує зі значенням ‘тиснути один одному руки, вітатися’, блр. *вітаць*, пол. *witać*, чес. *vítati*, нлуж. *witaś* ‘вітати’; псл. **vitati* ‘вітати, відвідати, прибути з символічною гілкою’, пов’язане з *vitъ*, *věť* ‘гілка’, *větiti* ‘вітати, говорити’ (ЕСУМ 1: 383, 406, МАСНЕК 1957: 568). Тому стосовно дієслова зі значенням ‘вітатися’ виводиться значення ‘говорити, звертатися до когось’.

Для чеської мови в основі вихідної мотиваційної моделі ‘вітання, поздоровлення’ було поняття *здоров’я*. Так, у давній чеській мові *pozdraviti* означало: 1. ‘повернути комусь здоров’я’ (on <Bůh> lidem činí, že... dopustí nemoci a potom opět pozdraví); 2. ‘обдарувати здоров’ям, зберегти здоров’я’ (...jestli že by pán buoh toho dietěte jeho pozdravil až do let jeho rozumných); 3. ‘передати вітання, насамперед бажаючи здоров’я’ (paní vaší pozdravte ode mne; pakli budete pozdrawovati své bratřie, zdravie vdáváte); 4. ‘виявити пошану через добрі побажання’ (David poslal své posly..., aby pozdrauil pána našeho) (MSS). Таким чином, чес. *pozdrav* є спорідненим зі словом *zdravý*, а дієслово *pozdravit někoho* буквально означає ‘побажати здоров’я комусь, говорити *будь здоровий*’.

Етимологи припускають для українського слова *здоровий* (споріднені *поздоровчий*, *поздоровлення*, *поздоровляти*, *уздоровляти*) витоки з псл. **sъdorvъ*, близьке до дінд. *su-* ‘добрий’ і **dervo* ‘дерево’. Таким чином, первісне значення *здоровий* – ‘з доброго дерева’ (ЕСУМ 2: 255) або ‘схожий на дерево’. Пор. також лат. *robur* ‘деревина дуба, дубове дерево’ (ФАСМЕР 2: 90). Подібну версію для чеської мови пропонує Ї. Рейзек: «іє. **su-dorouo-* ‘з доброго дерева’, пор. двпер. *đuruva* ‘zdravý’, лат. *robustus* ‘з дубового дерева’ та ‘сильний’» (REJZEK 2001: 736). Можна припускати, що слово **dervo* у спільнослов’янську епоху мало конкретне значення: не будь-яке дерево, а росле, міцне, придатне для будівництва, оскільки, за О. О. Потєбня, «первісно віддаль між образом і значенням була дуже мала» (Потєбня 1985: 187). Підґрунтя первісної семантики добре виявляється в народній фразеології, пор. укр. <бути, будь> *здоровий як дуб*; *дуб дубом* ‘дуже сильний, міцний’ (про людину) (СУМ 4: 838), чес. *být zdravý / silný jako dub* (SČFI 1983: 92).

На зв’язок слова *zdravit* ‘вітати’ і *zdraví* ‘здоров’я’ вказували автори словника давньочеської мови: *uzdravovat* ‘виліковувати, уздоровляти’ (MSS), пор. чеське прислів’я *Lékař léčí, bůh uzdravuje* – букв. *Лікар лікує, Бог виліковує* (робить здоровим). У словнику Й. Юнгманна до

значення слова *pozdravit* ‘вилікувати, зробити здоровим’ додано приклад *pozdravení dati* ‘бажати щастя й здоров’я’ (JUNGSMANN 1837: 410).

Словник-тезаурус чеської мови фіксує семантичні зв’язки між лексичними одиницями, що утворюють семантичне поле *pozdravit*: *chovat se přátelsky* ‘поводитися дружньо’, *oslovit* ‘звернутися до когось’, *přijmout* ‘зустріти’, *přivítat* ‘привітати, поздоровити’, *slavnostně vítat* ‘урочисто вітати’, *vzdat úctu* ‘вшанувати’, *zdravit* ‘вітати, поздоровляти’ (TJČ 2007: 895).

Слід зазначити, що в арсеналі чеської мови є ще кілька дієслів зі значенням ‘вітати, поздоровляти’: *gratulovat*, *blahopřát*, заст. *vinšovat*. Перше є латинського походження *grātus* ‘милий’ та споріднене з лат. *grātia* ‘приязнь’ (HOLUB–LYER 1968: 188). Друге – композит *přát blaho* ‘бажати благо’. Українська мова такої дієслівної кальки не має, зате маємо побажання *Усіх благ!* та усталений вислів *на благо* ‘для добра кого-небудь, чого-небудь’.

Чеське слово *přát* ‘бажати, поздоровляти’ з часів давньочеського формування виявляє позитивну конотацію: *přáti* (двчес. *přieti*), іє. **přio-* ‘милий’, псл. основа **prvja-* ‘любити’, споріднене з гот. *frijōn* ‘любити’, нім. *freien* ‘упадати за дівчиною, домагатися її прихильності, запобігати в неї ласки’ (звідси укр. *фраєр*), нім. *Freund* ‘друг’, чес. *přítel* ‘приятель, друг’, *přátelit se* ‘приятелювати’, *přízeň* ‘приязнь’ (HOLUB–LYER 1968: 401, REJZEK 2001: 511). Таким чином, первісне значення чес. *přát* вказує на міжособистісну взаємодію комунікантів на умовах привітності й симпатії.

Дієслово *віниувати*, чес. заст. *vinšovat* ‘поздоровляти’ в українській та чеській мовах пов’язуються з нім. *wünschen* ‘вітати, поздоровляти’, спорідненого з лат. *venus* ‘любов, привабливість’ (ЕСУМ 1: 401, REJZEK 2001: 712).

Наведений матеріал демонструє винятково позитивну семантику слів на позначення вітання й поздоровлення та наскрізь пронизаний ознакою суб’єктивної доброзичливості, приязні, прихильності до когось.

Побажання здоров’я – основний акцент вітання й поздоровлення. Інформування про здоров’я – найстаріший загальноіндоевропейський тип вітання й побажання. Дослідники стверджують, що перші зразки індійської оповідної літератури III–IV ст. містять питання, з яким цар звірів Лев звертається до шакала: «Ти здоровий? Чому тебе так давно не видно?» (ГРЕБЕНЩИКОВА 2004: 52). Анімалістичні сюжети, в яких наголошено на здоров’ї, не чужі й жанрам українського фольклору. Кому з дитинства не відома народна пісенька *Ходить Гарбуз по городу питається свого роду*: «Ой чи живі, чи здорові всі родичі гарбузові»? Принагідно зауважимо, що образ *Гарбуза* виступає тут як ідіоетнічний культуронім, гастрономічний маркер, що об’єктивує мовну картину світу українців: *Ой ти гарбуз, ти перистий, із чим тебе будем їсти? – Миска пшона, шматок сала, от до мене вся приправа!* Згадаємо також і фразеологічний образ гарбуза як національно-специфічного символу відмови при сватанні – *наділяти гарбузом, піднести гарбуза, ніти з гарбузом* тощо.

Отже, вітати когось при зустрічі первісно означало цікавитися здоров’ям співрозмовника або бажати йому здоров’я. На це вказували, наприклад, чеські етимологи Й. Голуб і С. Лиер: *zdravit – ptát se po zdraví někoho* ‘вітати – означає питати про чиєсь здоров’я’; *zdravý – pevný* ‘здоровий – сильний’ (HOLUB–LYER 1968: 518). Таке семантичне підґрунтя зберігає в українській мові жартівливий фольклорний варіант вітання: *Здоров! – Не таких, як ти, боров, а тебе й нічого!* (НОМИС 1993: 558). У російських діалектах зафіксовано вислів *Сделать доброе здоровьюице* ‘привітатися з кимось’ (СРНГ 11: 235). А в давньоруських текстах фольклорна формула *гой еси* (*Ты гой еси, добрый молодец! Уж ты гой еси, мой да родной батюшко!*) мала значення ‘будь здоровий’, де форма *гой* – наказовий спосіб дієсло-

ва рос. *goiti* ‘здороветь, хорошо жить, здравствовать’; *еси* – дієслівна зв’язка *бути* у 2-й особі однини. Звідси вислів рос. *Гой еси* буквально означає ‘Будь здоровий! / Будь здоров!’ (БМС 2005: 144). Спільного походження з рос. *goiti* є укр. *goiti* й чес. *hojiti*, первісні значення яких – ‘робити так, щоб жило’, споріднені з лит. *gajùs* ‘здатний довго жити’ (ЕСУМ 1: 546, МАСНЕК 1957: 174).

Характерно, що не лише при зустрічі, але й при прощанні використовувалася етикетна формула *Будь здоров! / Будьте здорові!*, яка вкорінилася на всьому спільноєвропейському мовному просторі. Таку всеосяжність забезпечило їй лат. *vale*: ‘будь / бувай здоров, будь сильний, будь дужий’ (НОЛУБ–ЛҀЕР 1968: 501). Із цим побажанням давні римляни прощалися один із одним. Утвердившись в європейських мовах, цей фразеологізм до сьогодні використовується в чеській мові: *dát někomu vale* ‘попрощатися з кимось / чимось’, а за посередництвом французької мови він поширився в російській мові, пор. пушкінські рядки з «Євгенія Онеєгіна» в перекладі М. Рильського: «Поміркувать об Ювеналі, / В кінці листа черкнути *vale*...». Латинська мова збагатилася слов’янський мовний ареал ще одним вітальним вигуком *Vivat!* «Хай живе!» (від *vivat* < *vivere* ‘жити, бути живим’, досить вживаним у сучасних здравицях).

З побажанням доброго здоров’я пов’язана ще одна українська лексема – *здрасувати* ‘бути живим, здоровим’: «– Ну, по цій мові, – каже Клим, – Дай Боже *здрасувать* усім!» (СУМ 6: 79). У сучасній українській мові значення цього слова зберігає старослов’янські ознаки побажання здоров’я *сдъравствовати* ‘бути здоровим’ (ЕСУМ 2: 256). Примітною рисою української мови є те, що в ній доволі поширеним, особливо в сільській місцевості, було вітання, яке вживали, заходячи до хати, *здрасуйте вам у хату: Здрасуйте вам, діточки, в хату! Живенькі, здоровенькі?* (СУМ 6: 80). Щоправда, визначити актуальність цієї вербальної традиції в сучасному побуті можна лише шляхом окремого соціолінгвістичного дослідження, оскільки словесні формули як важлива та обов’язкова частина будь-якої комунікації характеризуються двома протилежними тенденціями: консервативною та сучасною.

Від кореня *здрав-* утворено українські слова *здравиця* (від основи стсл. *здрав-*, що відповідає укр. *здоровий*) (ЕСУМ 2: 255) та *заздоровниця* ‘коротка застільна промова або пісня на честь кого-небудь, чого-небудь із побажанням здоров’я, довголіття’.

Однією з поширених в українській мові є формула вітання й побажання з компонентом *здоров’я, здоровий*, що має конструкцію з дієсловом *бути* в минулому часі або імперативі, в різних формах роду й числа, пор.: *По цій мові та будьмо здорові; Живи здоров та багат!; Здорові будьте і нас не забудьте; Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, робоча, як бджола, багата, як земля святая!* (НОМИС 1993: 507, 511, 521, 225); *Здоровенькі були* (ФСУМ 1: 331). Разом із дієслівними формами *бути* в українській мові відомі заздоровні побажання з дієсловами *йти, ходити, зоставатися*: *Йди, зоставайся, ходи здоров (здоровий, здоровенький)* (СУМ 6: 76). Коротку прикметникову форму *zdráv* використовували також чехи, причому, як зауважував В. Махек, під час вітань та вшанувань наказову форму *bud’* ‘будь’ не вживали (МАСНЕК 1957: 584).

Побажання укр. *Будь здоров! / Будьте здорові!*, чес. *Ať slouží ke zdraví!*, нім. *Gesundheit!* – також архаїчна формула побажання здоров’я при чиханні. Існує чимало спроб пояснити підґрунтя цього вербального ритуалу. За однією з версій, ідеться про забобонне вірування, що чихання – це наслідок зіткнення людини зі злим духом. Відтак цей вигук мав колись охоронне значення. В. М. Мокієнко зазначав, що у древніх греків доброзичливим

побажанням на чихання була фраза «Поможи, Зевс!» (Мокиєнко 1990: 128–129), звідси й застаріле в чеській мові *Pozdrav Pánbůh* (SSJČ 2: 843), в основі якого Бог християнський, а не міфічний. Звичай подібних побажань сягають найдавніших культурних універсалій. Вони пов'язані з первісними віруваннями, є слідами або рештками міфології та релігії. Важливо бачити в них не безглуздість, дикунство й забобонність, а залишки іншої правди, які беруть свій початок у культурі іншого типу. Незважаючи на те, що мотивувальну основу вислову *Будь здоров!* при чиханні на сьогодні втрачено, він продовжує своє існування в побуті, нерідко з каламбурним підтекстом, як-от: *На всякий чих не наздрастуєшся* (Номис 1993: 232).

Процес семантичного розвитку вислову *Будь здоров!* відбувався в напрямку від вірувань в надприродні сили до сучасних вторинних тлумачень, пор. *за будь-здоров* 'без будь-якої причини, підстави; ні за що', наприклад: «А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти червоний, як рак, і тут-таки *за будь-здоров* вибанитував свого ординарця, який перший попався йому на очі» (СУМ 1: 704–705).

У сучасній чеській мові формула побажання *Buďte zdraví!* з лексичним маркером здоров'я (*zdravý*) отримала широко вживаний синонім *Buďte v pohodě!* Таке семантичне партнерство не випадкове. Чеські лексеми з коренем *-hod-* мають «уроджені» позитивні ознаки 'добрий, гарний, красивий, відповідний, належний, підхожий' тощо, пор.: *hodný* 'добрий, гарний', *hodit se* 'годитися, підходити *що кому для чого*', *pohodlí* 'комфорт', *vhodný* 'зручний, відповідний, доречний' і нарешті *pohoda* 'загальний позитивний фізичний і емоційний стан, стан урівноваженості, спокою і щастя' (SSJČ 2: 688).

Поняттєву сферу *pohoda* всебічно й відносно повно представлено словником-тезаурусом чеської мови. Так, ознаки мотиваційної єдності виявляють поняття «*hezké počasí*», «*pohodlí*», «*pohovění*», «*poklid*», «*příjemnost*», «*přízeň osudu*», «*radost*», «*snadná věc*» (TJČ 2007: 874). У деяких контекстах слово *pohoda* можуть заступати слова *pohodička*, *životní pohoda*, *spokojený život*, *poklid*, *klid domácího krbu*, *posezení v teple*, *příjemné posezení*, *pohodlí*, *komfort*, *blahobyt*, *siesta*, *otium*, *oáza*, *idyla*, *idylka*, *selanka*, *klídek*, *havaj* (TJČ 2007: 433). Цей синонімічний ряд має спільну семантичну особливість: ідеться про позитивну ознаку буття не соціальної групи чи суспільства загалом, а цінність, що багато важить для індивіда як представника людського роду з усіма її психологічними, морально-етичними і психічними характеристиками й потребами, які в кожного – свої.

Походження вислову *V pohodě!* пов'язують з молодіжним сленгом: «В: Tak to by bylo kúl, ne? А: To by bylo. Jinak to znamená, že je to v pohodě, v klidu, pohodová, dobrá věc» (Svobodová–Kavalová 1999: 253). Молодіжний сленг допускає щодо вислову *v pohodě* усечений варіант *v poho* – обидва тлумачаться як 'в порядку' (SNČ 2006: 294).

Таким чином, сучасна чеська формула побажання *Buďte v pohodě!* з погляду семантики є набагато ємнішою, ніж класичне *Buďte zdraví!*, оскільки у свідомості носія чеської мови понятійний простір слова *pohoda* охоплює поняття *здоров'я*, *щастя*, *радість*, *любов*, *комфорт*, *задоволення*, *добробут*, які включають в себе цінності, значущі для кожного індивіда. Це поняття викристалізувалося в ідею спокійного, приємного, зручного, невибагливого, простого, але комфортного, психічно врівноваженого, в міру безтурботного, приватного, родинного життя. Точніше, не всього життя, що обчислюється роками. Стан під назвою *pohoda* має короткий часовий вимір – хвилини або години. Звідси синонімія слів *pohoda*, *chvilé*, *kratochvilé* 'коротка хвилина', споріднена мотивація виразів *mit dobrou chvílí* 'мати гарний настрій' (SSJČ 1: 715), заст. *kratochvilé* 'забава' (SSJČ 1: 991), двчес. *chvíli*

krátiti ‘коротати час, бавитися’ (ESSČ). Сучасна чеська мова поглибила семантику лексики *pohoda*. Сукупність уявлень, що структурують значення цього слова й усталених словосполучень, створили мовно-когнітивний образ, співзвучний з культурними стереотипами індивіда, презентує його життєві пріоритети й цінності.

Примітно, що лексико-фразеологічне поле *pohoda*, *být v pohodě* набуло значної комунікативної сили у 90-ті роки ХХ ст. Власне, усталені вислови з компонентом *pohoda* є фразеологічними неологізмами: вперше їх було зафіксовано 1994 р. у словнику «*Co v slovníčích nenajdete*» (SOCHOVÁ–POŠTOLKOVÁ 1994: 133). Логічно замислитися, чому це не відбулося раніше, які соціальні явища активізували ці процеси? Варіантом відповіді, як видається, може слугувати домінування ідеї легкості буття. Тієї самої легкості, яку чеський письменник Мілан Кундера назвав *nesnesitelná lehkost bytí*, бо вона символізує філософію життя, яку сповідує певна частина сучасного соціуму (докладніше: ДАНИЛЕНКО 2019).

Вітання виявляє характер вербальної конвенційної поведінки, тісно пов’язаної із соціальним середовищем, в якому воно реалізується, його звичками, маркуванням, а також конкретною ситуацією, часом і місцем. Як відображення соціальних відносин, насамперед вираження ввічливості, вітання досліджується в межах мовленнєвого етикету. Водночас воно також є дуже цікавим феноменом із лінгвокогнітивного погляду. Наведемо у зв’язку із цим діалог про своєрідність формули вітання в іудеїв і християн з оповідання Івана Ольбрахта «*Zázrak s Julčou*», в якому в дотепній формі, з використанням полісемії німецьких слів *Morgen* ‘ранок’ і *morgen* ‘завтра’ сформульовано цілу філософію:

– Ty, Srule, když jsi takový mudrc: víš, proč se gójové pozdravují „Dobrý den!“ a my „Dobrý zítřek!“?

– Ne.

– Víš, „Git morgn!“, to není dobré jitro, protože *morgn* neznamená ráno, nybrž zítřek. A gój je kůn. Ti myslí jen na dnešek, na teď, na hned. Ale my myslíme dále. Alespoň na zítřek. Alespoň.

...Zítřek! Zítřek, to je hlavní věc, Srule! Protože na dnešku už tuze nezáleží, toho jsme se dočkali, pánbůh nám jej dá už dožit. Nemám mouku: nu, nemám, nemám dvě koruny: nu, nemám; nemám košík bramborů: nu, však já už do večera neumru. Ale zítřek! To je hlavní věc, Srule! Dobrý zítřek. A po novém zítřku vždy nový dobrý zítřek (OLBRACHT 1968: 155).¹

Слов’янська ментальність виражає щодо цього інший прагматичний підхід: головне сьогоднішній, а не завтрашній день, порівняємо паремії: чес. *Bůh dá den, Bůh dá i pokrm*; укр. *Дасть Бог день – дасть і пожиток*; рос. *Даст Бог день, даст Бог и пищу*; блр. *Дасць бог дзень – дасць і спажытак*.

¹ – Срулю, як ти такий мудрий, знаєш, чому гої вітаються «Доброго дня!», а ми – «Доброго завтра!»?
– Ні.

– Тому що «Доброго ранку!» – це не добрий ранок, бо «морген» означає не ранок, а завтрашній день. А гої барани. Вони думають лише про сьогоднішній день, про тепер, про цей момент. А ми думаємо наперед. Хоч би про завтра. Хоча б.

...Завтра! Завтра – ось головна річ, Срулю! Тому що від сьогоднішнього дня вже нічого не залежить, його ми вже дочекалися, Господь Бог нам уже дозволить його дожити. Немає в мене борошна: ну, немає, немає двох крон: ну, немає; у мене немає в кошику картоплі: ну немає, але до вечора я вже не помру. Але завтра! Це головна річ, Срулю. Добрий завтрашній день. А після нового завтрашнього дня знову нове завтра.

Вітальна формула *Многії літа!* Разом із християнським віровченням в давню українську культуру прийшов вітальний вислів *Многії літа!* або *Многоліття*, що є калькою з грецької мови *Is polla eti, despota* 'На многая літа, владико' – піснеспів наприкінці Патріаршої богослужби. Утвердившись в церковному, а потім у державницькому (царському) побуті, це вітання пройшло багатомісний процес інтеграції в інші сфери культурного життя. І сьогодні вже важко уявити не лише церковний обряд чи урочистий офіційний захід, але й родинне святкування (день народження, ювілей), які б не супроводжувалися побажанням або виконанням Многоліття. Як слушно зауважує Р. Сахарчук, «насамперед, це пов'язано з життєствердним змістовним наповненням, що передбачає символічне побажання не лише довгого, а й щасливого та праведного життя» (САХАРЧУК 2017: 22).

Широкому розповсюдженню традиції використання вітальної формули *Многії літа!* сприяла українська народна музика – щедрівки, колядки, весільні пісні та обряди. Побажанням многоліття «люду царському, народу християнському» традиційно завершувались народні думи, наприклад: «Дай Боже миру Царському / І народу Християнському, / І всім головам слухаючим / На многая літа і до кінця віка» (Дума про Олексія Поповича) (УНД 1: 692).

Побажання многоліття в думах часто поєднувалося з побажанням здоров'я: «Слава про козаків бідних невольників / Од нині довіка а вам пошли Боже здоров'я і многая літа» (Плач невольницькій) (УНД 1: 258); «Визволь нас, Господи, із тяжкої неволи / Та на тихії води, / І на ясні зорі, / Та у край веселий, / Междо мир хрещений, / У городи християнські! / Дай, Боже, люду царському, / Народу християнському / На здоров'я й на многії літа / До кінця віка!» (Дума невольницька) (УНД 1: 129–130).

Від побажання *Многая літа!* утворено церковнослов'янським *многолітствувати* та його імперативна форма *Многолітствуй!*

Як впливає із семантики лексики й фразеології, які реалізують комунікативну сферу вітання й поздоровлення, їхня прагматика завжди є виявом ритуалізованих позитивних емоцій та спрямована на суб'єкт, стосовно якого адресат ставиться з належною увагою та повагою. Вітальні мовні одиниці засвідчують наявність приводу – значиму ситуацію, приємну щасливу подію в житті людини. Цьогоріч такою подією в науковій спільноті славистів є ювілей професора В. М. Мокієнка. З цієї нагоди, завершуючи нашу розвідку, хочемо побажати авторитетному вченому, досліднику глибин сутності Слова *Многії і благії літа!* на благо слов'янського мовознавства. Нехай упродовж многоліть будуть для вельмишановного ювіляра актуальними натхненні рядки поезії Ліни Костенко: «Вечірнє сонце, дякую за день, за цю потребу слова, як молитви» (КОСТЕНКО 1989: 9).

ЛІТЕРАТУРА

БМС 2005 = БИРИХ А. К., МОКИЄНКО В. М., СТЕПАНОВА Л. И. *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*. Москва, 2005.

ГРЕБЕНЩИКОВА 2004 = ГРЕБЕНЩИКОВА Н. С. *История русского приветствия (на восточнославянском фоне)*. Гродно, 2004.

ДАНИЛЕНКО 2019 = ДАНИЛЕНКО Л. І. *Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні*. Київ, 2019.

- ЕСУМ = *Етимологічний словник української мови*. Т. 1–2. Київ, 1982–1985.
- КОСТЕНКО 1989 = КОСТЕНКО Л. В. *Вибране*. Київ, 1989.
- МОКИЕНКО 1990 = МОКИЕНКО В. М. *Загадки русской фразеологии*. Москва, 1990.
- НОМИС 1993 = НОМИС М. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ, 1993.
- ПОТЕБНЯ 1985 = ПОТЕБНЯ О. *Естетика і поетика слова*. Київ, 1985.
- САХАРЧУК 2017 = САХАРЧУК Р. Традиція многолітствування в українській композиторській творчості: духовний гімн України «Боже Великий, Єдиний». *Українська музика* 3 (2017): 22–28.
- СРНГ = *Словарь русских народных говоров*. Вып. 1–51. Ленинград / Санкт-Петербург, 1965–2019.
- СУМ = *Словник української мови*. Т. 1–9. Київ, 2010–2019.
- УНД = *Українські народні думи*. Т. 1. Київ, 2009.
- ФАСМЕР = ФАСМЕР М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Москва, 1986–1987.
- ФСУМ = *Фразеологічний словник української мови*. Т. 1–2. Київ, 1993.
- ESSČ = *Elektronický slovník staré češtiny*. <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- HOLUB–LYER 1968 = HOLUB J., LYER S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha, 1968.
- JUNGMANN 1837 = JUNGMANN J. *Slownjik česko-německý*. D. 3. Praha, 1837.
- МАЧЕК 1957 = МАЧЕК V. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha, 1957.
- MSS = *Malý staročeský slovník*. <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.
- OLBRACHT 1968 = OLBRACHT I. Zázrak s Julčou. In: *Česká povídka*. Praha, 1968. 147–169.
- REJZEK 2001 = REJZEK J. *Český etymologický slovník*. Praha, 2001.
- SČFI 1983 = *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Sv. 1. *Přirovnání*. Praha, 1983.
- SNČ 2006 = *Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*. Praha, 2006.
- SOCHOVÁ–POŠTOLKOVÁ 1994 = SOCHOVÁ Z., POŠTOLKOVÁ B. *Co v slovnících nenajdete: novinky v současné slovní zásobě*. Praha, 1994.
- SSJČ = *Slovník spisovného jazyka českého*. D. 1–2. Praha, 1960–1971.
- SVOBODOVÁ–KAVALOVÁ 1999 = SVOBODOVÁ D., KAVALOVÁ E. O jazyce autorů graffiti. *Naše řeč* 1999/5: 245–254.
- TJČ 2007 = *Tezaurus jazyka českého. Slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*. Praha, 2007.

LIUDMYLA DANYLENKO

Department of Slavic Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Greetings and Well-Wishing in Ukrainian and Czech

The paper is dedicated to the etymological, semantic, and functional analysis of the cognitive sphere of greetings and wishes on the material of lexical and phraseological elements of the Ukrainian and Czech languages, using the data from other Slavic languages. From this point of view, Czech and Ukrainian vocabulary and phraseology have not yet been the subject of a separate study. This aspect of research can be useful for studying the problems of cognitive semantics and linguistic pragmatics.

The etymological characteristics of Ukrainian and Czech vocabularies are studied in a comparative way. It is stated that despite their common Proto-Slavic origin, the Ukrainian noun *поздоровлення* and the Czech word *pozdrav* have different etymological history. For the Czech language, the initial motivational model *pozdrav* 'greeting' was based on the concept of health. The same is revealed by the Ukrainian language in relation to the word *поздоровлення*, in contrast with the synonym *вітання*, which is etymologically related

to *vytaty* ‘live’ and *bimamu* ‘speak, address someone’. In both languages, the primary meanings of the lexical items of the semantic field “greetings, congratulations” (*pozdravovat* ‘greet’, *gratulovat* ‘congratulate’, *blahopřát* ‘welcome’, *vinšovat* ‘salute’) show signs of subjective friendliness, affection, and fellow feeling for someone, and they determine the model of language behaviour of the participants in communication.

Wishing good health is the main cognitive component of greetings and congratulations. The paper also analyzes the phraseological formulas of greetings and wishes: Ukrainian *Будьме здорові!* and Czech *Budte v pohodě!* Based on the data set of the dictionary-thesaurus of the Czech language, we can conclude that in terms of semantics, the modern Czech formula *Budte v pohodě!* is much deeper than the classical *Budte zdraví!* because in the mind of a Czech speaker, the conceptual space of the word *pohoda* implies the concepts of health, happiness, joy, love, comfort, satisfaction, and well-being, which include values that are important to every individual.

A special feature of the Czech formula *Budte v pohodě!* is that it is a phraseological neologism first recorded by Czech dictionaries in the late 20th century. In comparison with the Czech language, we can observe the peculiarity of the Ukrainian greeting *Мнозії німа!* This formula went through a centuries-long process of integration from church life into everyday social life. In general, the study demonstrates that the main motivational models in the lexical and phraseological implementation of greetings and wishes are formed by the language system and discursive practice, which is based on speech etiquette or a significant event to which the addressee expresses attention, respect, and warm-hearted attitude.

Keywords: Ukrainian, Czech, phraseology, etymology, semantics, greetings, well-wishing, communicative and functional characteristics

